

Копча Н. В.,

*аспірант кафедри кримінального права та процесу
Ужгородського національного університету*

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ СЛУЖБОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING INTERROGATION DURING THE INVESTIGATION OF OFFICIAL FORGERY

У статті висвітлено значення використання спеціальних знань під час проведення допиту під час розслідування службового підроблення. Доведено, що в ході розслідувань кримінальних проваджень по фактах службового підроблення однією із основних слідчих (розшукових) дій є допит. Окреслено, що відсутність спеціаліста в ході допиту здебільшого призводить до того, що: знижується ефективність допиту; втрачається цінна доказова інформація; проявляються слідчі помилки; затягується процес розслідування.

Виділено основні прогалини під час підготовки до допиту та його проведення по фактах розслідування службових підроблень. Серед них: відсутність знань щодо необхідного переліку та змісту документів (нормативних, адміністративних, виробничих), відповідно до яких закріплені права та обов'язки службових осіб, які займають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій; 2) недостатній рівень знань слідчого щодо правил ведення, оформлення та видачі офіційних документів, належне вивчення яких дозволяє встановити суттєві обставини вчиненого кримінального правопорушення; 3) вибір та застосування невірної тактики проведення допиту, що може призводити до конфліктної ситуації або перенесення допиту; застосування слідчим техніко-криміналістичних засобів під час проведення допиту, що відображається на якості його проведення та встановлення психологічного контакту із допитуваною особою.

З метою недопущення вказаних помилок та враховуючи поділ етапів допиту (підготовчий, робочий, заключний), доцільним є запропонувати перелік спеціалістів до допиту на кожному із етапів.

Залучення спеціалістів до допиту сприятиме виявленню і фіксації доказів, встановленню способу підробки документа та виявленню неправди в показах, а також фіксуванню за допомогою технічних засобів перебігу і результату допиту. Водночас рішення про залучення спеціалістів до процесу допиту по фактах службового підроблення приймає безпосередньо слідчий, керуючись слідчою ситуацією, яку необхідно вирішити на певному етапі розслідування і обставин вчинення службового підроблення. Розслідування фактів службового підроблення передбачає собою залучення різних фахівців окремих галузей знань, які охоплені такими сферами, як психологія, облік та оподаткування, економіка, фінанси та банківська справа, інформаційні технології, землеустрій та містобудування, медицина.

Ключові слова: допит, службове підроблення, спеціальні знання, слідчі (розшукові) дії, спеціаліст.

The article highlights the importance of using special knowledge during interrogation during the investigation of official forgery. It is proved that in the course of investigations of criminal proceedings on the facts of official forgery one of the main investigative (search) actions is interrogation. It is outlined that the absence of a specialist during the interrogation, in most cases, leads to the fact that: the efficiency of the interrogation decreases; valuable evidence is lost; investigative errors are manifested; the investigation process is delayed.

The main gaps in the preparation for the interrogation and its conduct on the facts of the investigation of official forgeries have been identified. Among them: lack of knowledge on the necessary list and content of documents (regulatory, administrative, production) according to which the rights and responsibilities of officials holding positions related to the implementation of organizational and administrative or administrative and economic functions; 2) insufficient level of knowledge of the investigator on the rules of maintenance, execution and issuance of official documents, proper study of which allows to establish the essential circumstances of the criminal offense; 3) selection and application of incorrect tactics of interrogation, which may lead to a conflict situation or postponement of interrogation; the use of technical and forensic tools by the investigator during the interrogation, which is reflected in the quality of its conduct and the establishment of psychological contact with the interrogated person.

In order to avoid these errors and taking into account the division of stages of interrogation (preparatory, working, final), it is advisable to propose a list of specialists for interrogation at each stage.

Involvement of specialists in the interrogation will help to identify and record evidence, establish a method of forgery and untruth in testimony, as well as record the technical course and outcome of the interrogation. At the same time, the

decision to involve specialists in the interrogation process on the facts of forgery is made directly by the investigator, guided by the investigative situation that needs to be resolved at a certain stage of the investigation and the circumstances of forgery. Investigation of forgery involves the involvement of various specialists in certain fields of knowledge, which are covered in such areas as psychology, accounting and taxation, economics, finance and banking, information technology, land management and urban planning, medicine.

Key words: *interrogation, official forgery, special knowledge, investigative (search) actions, specialist.*

Постановка проблеми. В ході розслідувань кримінальних проваджень по фактах службового підроблення однією із основних слідчих (розшукових) дій, далі – С(Р)Д є допит. Основна мета такої С(Р)Д полягає у встановленні інформації про подію кримінального правопорушення. В результаті аналізу матеріалів кримінальних проваджень по фактам службового підроблення встановлено, що допит проводився у кожному із них. Водночас лише в 26,7% випадків до проведення допиту залучався спеціаліст. Водночас відсутність спеціаліста здебільшого призводить до того, що: знижується ефективність допиту; втрачається цінна доказова інформація; проявляються слідчі помилки; затягується процес розслідування. Крім цього, відсутність спеціалістів як під час підготовки до допиту, так і безпосередньо під час його проведення впливає на його ефективність. Узагальнення матеріалів анкетувань, вивчених кримінальних проваджень та аналіз наукової літератури дозволив нам виділити основні прогалини під час підготовки до допиту та його проведення по фактах розслідування службових підроблень. Серед них:

1) відсутність знань щодо необхідного переліку та змісту документів (нормативних, адміністративних, виробничих), відповідно до яких закріплені права та обов'язки службових осіб, які займають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій – 42,5%;

2) недостатній рівень знань слідчого щодо правил ведення, оформлення та видачі офіційних документів, належне вивчення яких дозволяє встановити суттєві обставини вчиненого кримінального правопорушення – 33,1%;

3) вибір та застосування невірної тактики проведення допиту, що може призводити до конфліктної ситуації або перенесення допиту – 12,6%;

4) застосування слідчим техніко-криміналістичних засобів під час проведення допиту, що відображається на якості його проведення та встановленні психологічного контакту із допитуваною особою – 11,8%.

Саме тому актуальним є висвітлення вказаних прогалин та вжиття заходів для їх мінімізації або подолання взагалі.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Окремі аспекти проведення допиту були предметом дослідження багатьох вчених. Серед них В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.В. Дулов, В.О. Коновалова, Н.І. Клименко, І.В. Пиріг, В.В. Циркаль, В.Ю. Шепітько, В.В. Юсупов та інші вчені. Проте серед науковців, які займалися цією проблематикою, відсутні ті, які детально висвітлювали питання використання спеціальних знань під час проведення допиту під час розслідування службового підроблення. Вищевказане визначає актуальність цієї статті.

Метою статті є встановлення та висвітлення проблемних аспектів використання спеціальних знань під час проведення допиту під час розслідування службового підроблення та пропонування шляхів їх мінімізації або вирішення.

Виклад основного матеріалу. В практиці досудового розслідування допит – найбільш поширена С(Р)Д, яка спрямована на отримання та перевірку доказової інформації у кримінальному провадженні. Не є винятком і службові підроблення. По фактах розслідування службового підроблення метою допиту є встановлення всіх обставин, які пов'язані із офіційним документом, а саме його: виготовлення, зміна змісту, використання їх як засобів досягнення злочинного результату. Встановити всі ці обставини можливо завдяки правильно організованому та проведеному допиту. Виходячи із вищевикладеного, щодо проблемних аспектів, які виникають в ході допитів, вважаємо за доцільне залучати до його проведення спеціаліста, який зможе надати допомогу слідчому і уникнути недоліків, які виникають в ході організації та проведення допиту під час розслідування службового підроблення.

Необхідно також зазначити, що вказані недоліки більшою мірою виникають у зв'язку із тим, що допит під час розслідування кримінальних проваджень по факту службового підроблення

має свою специфіку. Полягає вона у: предметі злочинного посягання (офіційний документ); обставинах, які підлягають встановленню; статусі допитуваних (підозрюваних) осіб – службових осіб.

Враховуючи загальноновизнаний поділ етапів допиту (підготовчий, робочий, заключний), доцільним є визначити алгоритм та зміст залучення спеціаліста до допиту на кожному із етапів. Спеціаліст, залучений до проведення слідчої (розшукової) дії, володіє необхідними спеціальними знаннями і, користуючись ними, допомагає слідчому [1, с. 264]. Участь спеціалістів у проведенні допиту під час досудового розслідування передбачено ч. 3 ст. 224, ч. 1 ст. 226 і ч. 1 ст. 227 України [2, с. 150–170]. Отже, розглянемо кожний із етапів проведення допиту.

Під час планування допиту слідчий повинен визначити предмет допиту, а також інформацію, яку необхідно з'ясувати із застосуванням спеціальних знань певного виду. У такому разі застосування певного спеціаліста даватиме позитивний результат. З метою розширення практики залучення спеціалістів до проведення допиту можна зробити таку диференціацію спеціалістів, яких запрошують під час проведення допиту:

1) залежно від місця роботи спеціалістів – для залучення з державних чи недержавних підприємств, установ, організацій;

2) залежно від мети, з якою залучають спеціалістів під час допиту – для отримання технічної допомоги, пояснень певних термінів, допомоги у формулюванні питань та постановці запитань допитуваній особі з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, для допомоги в застосуванні науково-технічних засобів, отримання консультаційно-довідкової допомоги, зокрема під час підготовки до допиту або під час складання слідчим протоколу допиту;

3) залежно від форм допомоги вибір спеціаліста визначає слідчий, яку той надає;

4) залежно від категорії допитуваної особи (наприклад, спеціалісти, яких залучено до допиту іноземних громадян або осіб з психічними або фізичними вадами, або неповнолітніх та ін.);

5) залежно від фаху спеціальних знань – лікарі, перекладачі, хіміки, мистецтвознавці, IT-фахівці, економісти, будівельники, товаровознавці, екологи, фахівці у військовій сфері та ін. [3, с. 128].

У результаті аналізу матеріалів кримінальних проваджень по ст. 366 КК України було встановлено, що розслідування фактів службового підроблення передбачає собою залучення різних фахівців окремих галузей знань, які охоплені такими сферами, як психологія, облік та оподаткування, економіка, фінанси та банківська справа, інформаційні технології, землеустрій та містобудування, медицина.

Однією із форм використання спеціальних знань під час допиту є отримання консультацій від спеціаліста під час підготовки до допиту. Невипадково і В.Г. Гончаренко зауважує, що спеціаліст у ролі консультанта є відносно новою фігурою у судочинстві. Такий аспект його діяльності задіяний далеко не повною мірою [4, с. 37]. Саме тому доцільним є запрошення спеціаліста на етапі підготовки до допиту із метою отримання консультацій, які сприятимуть ефективності допитів. Доцільність цього тактичного прийому визначається: по-перше, тим, що діяльність службової особи може бути недостатньою мірою відома слідчому; по-друге, розуміння допитуваним факту безглуздості надії на обмежений обсяг знань слідчого, а також на факт протистояння в процесі допиту допитуваним не одній особі, а декільком особам.

По фактах службового підроблення під час підготовки до допиту слідчому попередньо необхідно: 1) визначитися щодо форми участі спеціаліста; 2) провести криміналістичний аналіз вилучених офіційних документів; 3) здійснити порівняння з наявними матеріалами у кримінальному провадженні; 4) скласти план допиту.

Із цією метою вивчаються: нормативно-правові акти, які мають відношення до діяльності суб'єкта підроблення; фінансово-господарська і виробнича діяльність підприємства або організації, акти ревізії й інвентаризації; проводяться відповідні консультації зі спеціалістами із певних сфер. Саме якісна та всебічна підготовка до допиту надає можливість не лише спланувати участь спеціаліста, а й використати один із ключових тактичних прийомів – пред'явлення документів (ефективність якого відмічена 82,1% респондентів).

Крім цього, обов'язковим є вивчення особи підозрюваного. Зокрема, необхідно встановити його соціальний статус (прямо пов'язане з характером злочину і змістом використаних

підроблених документів). Також доцільно провести ознайомчу бесіду, роз'яснити права допитуваного, вказати на те, що надання показань може сприяти проясненню суперечливих моментів, що є у провадженні, пояснити роль залученого спеціаліста.

Крім цього, важливого значення під час розслідування службового підроблення є участь спеціаліста-криміналіста, який залучається з метою надання допомоги слідчому в техніко-криміналістичному забезпеченні. Участь спеціаліста-криміналіста має значення на всіх етапах допиту.

На наше переконання, на етапі підготовки до допиту спеціаліст-криміналіст надасть допомогу слідчому щодо консультування із окремих питань, які потребують спеціальних знань, формулювання запитань, які розкриватимуть суть службового підроблення. Крім цього, слідчий звертається до нього за допомогою щодо: підготовки технічних засобів фіксації допиту; розміщення їх з урахуванням територіального розміщення приміщення, в якому слідчий планує проводити допит особи по фактах службового підроблення. Інколи вказані спеціалісти можуть надати допомогу щодо підготовки речових доказів із метою їх пред'явлення під час допиту та в інших випадках. Окрім вищевказаного, спеціаліст-криміналіст надасть інформацію слідчому щодо механізму утворення слідів на документі та способі його виготовлення або підробки, а також інформацію щодо кола обставин, які необхідно з'ясувати під час допиту особи.

Після з'ясування всіх необхідних обставин слідчий має право залучити спеціаліста-криміналіста на робочому етапі допиту. Однак це право, а не обов'язок. Виходячи із практики розслідування та судового розгляду справ про службові підроблення, залучення спеціаліста на цій стадії є обґрунтованим та доцільним. Як відмічає І.В. Пиріг, під час допиту обсяг і різновиди спеціальних знань визначаються слідчим залежно від виду злочину, особи допитуваного, способу вчинення, кількості наявних доказів [1, с. 283–289]. Однак є науковці, які не вбачають необхідності та доцільності залучення спеціаліста на робочому етапі допиту. Так, А.В. Боднар вважає, що присутність спеціаліста під час допиту не завжди позитивно впливає на результат його проведення. Усе залежить від організації слідчим проведення цієї слідчої (роз-

шукової) дії, а також від особливостей допитуваної особи [5, с. 97]. Ми підтримуємо позицію тих науковців, які виступають за те, що доцільність запрошення спеціаліста до підготовчого, робочого етапу допиту визначає сам слідчий, виходячи із обставин вчинення службового підроблення та особи правопорушника. При цьому слідчий повинен чітко визначитися щодо форми такої участі та функцій, які спеціаліст буде виконувати в ході допиту.

Основним завданням залученого спеціаліста під час допиту буде активне спостереження за реакцією допитуваного під час відповіді на запитання формального характеру, наприклад, щодо анкетних даних, а також реакцією допитуваного під час відповіді на запитання щодо предмету вчинення службового підроблення та інших обставин його вчинення. З метою фіксації змін у реакціях допитуваного по фактах службового підроблення доцільно використовувати відеозапис.

Застосування науково-технічних засобів та їх належне відображення також доцільно доручити спеціалісту. Участь спеціаліста, який фіксує процес допиту, максимально надасть можливість слідчому зосередитися на тактичному складнику допиту. Крім цього, з огляду на ч. 2 ст. 104 КПК України, якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який долучається до нього [6]. Крім цього, після завершення допиту спеціаліст може надати допомогу слідчому щодо аналізу отриманої інформації про службове підроблення, вибору напрямів її подальшого використання та застосування під час доказування.

По фактах службового підроблення доцільно зосередити увагу і на участі спеціалістів-поліграфологів. Поліграф – технічний, багатоканальний реєстратор психофізіологічних реакцій людини, гласного використання, який дозволяє виявляти та фіксувати психофізіологічні реакції індивідуума на певні стимули (подразники) за рахунок перетворення її психофізіологічних показників активності з аналогових сигналів у цифрові, що відображаються у вигляді кривих на поліграмах [7, с. 7].

Під час розслідування кримінальних правопорушень використання поліграфа можливе у двох формах. Першою формою є залучення спеціаліста (поліграфолога) під час допиту. Друга форма – проведення судової експертизи у формі судово-психологічної експертизи.

Як свідчить практика, дослідження із застосуванням комп'ютерного поліграфа активно використовується у роботі правоохоронних органів України в межах досудового розслідування кримінальних проваджень (за останній рік їх було проведено близько 5 000 [8, с. 343]. Крім того, протягом останніх років збільшується кількість використання поліграфа. Підтвердженням цього слугує і думка респондентів, відповідно до якої 86,5% осіб вважають доцільним застосування спеціаліста-поліграфолога під час допиту особи по фактах службового підроблення, 12,3% – проти його застосування, і лише 1,2% – не знають про його можливості. Саме тому, враховуючи тенденцію до збільшення кількості випадків застосування поліграфа, виникає потреба у використанні даних, які можуть бути отримані за допомогою поліграфа, під час допиту із метою доведення вини особи по фактах службового підроблення.

Застосування поліграфу під час службового підроблення доцільно і з метою подолання протидії, яку намагаються здійснювати службові особи. Невипадково на це звертають увагу і О.І. Романців та І.М. Зубач, які зазначають, що для подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності можливості поліграфа слідчий може використати у таких випадках (слідчих ситуаціях):

- коли є розбіжності у свідченнях двох співучасників злочину, і вони (або один з них) до певної міри протидіють встановленню істини та розслідуванню;

- коли мають місце розбіжності між конкретними фактами та показами свідка або злочинця;

- коли підозрюваний має бажання довести власну невинуватість, що часто слідчим сприймається як елемент протидії розслідуванню. Проте тут використання поліграфа постає у біполярному вигляді: з одного боку, як інструмент з'ясування істини по справі, а з іншого – як інструмент захисту. Щодо останнього, на нашу думку, питання використання поліграфа для захисту потребує окремого дослідження;

- виявлення слідчим самообмови підозрюваним (у злочинах досліджуваної нами категорії це особливо актуально, коли до протиправного діяння причетні посадовці високого рангу, а виконавець «бере всю вину на себе»);

- у разі, коли слідчий підозрює здійснення протиправного тиску на учасників кримінального провадження (підозрюваних, свідків, експертів тощо) корумпованими працівниками правоохоронних органів [8, с. 343–344].

Отже, залучення спеціалістів до допиту сприятиме виявленню і фіксації доказів, встановленню способу підробки документа та виявленню неправди в показаннях, а також фіксуванню за допомогою технічних засобів перебігу і результатів допиту. Водночас рішення про залучення спеціалістів до процесу допиту по фактах службового підроблення приймає безпосередньо слідчий, керуючись слідчою ситуацією, яку необхідно вирішити на певному етапі розслідування і обставин вчинення службового підроблення. Розслідування фактів службового підроблення передбачає собою залучення різних фахівців окремих галузей знань, які охоплені такими сферами, як психологія, облік та оподаткування, економіка, фінанси та банківська справа, інформаційні технології, землеустрій та містобудування, медицина.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні: станом на 1 верес. 2016 р. / за заг. ред. С.С. Чернявського. Київ : Центр учбової літ., 2016. 824 с. С. 150–170.
3. Яремчук В.О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Апостіль, 2015. 228 с.
4. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В.Г. Гончаренка та І.В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

5. Боднар А.В. Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 200 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа в практиці розслідування злочинів [Текст] : метод. рек. / Мотлях О.І., Костюк В.Л., Куценко Д.В. Київ : Освіта України, 2016. 73 с.
8. Романцев О.І., Зубач І.М. Використання поліграфа в процесі подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності: реалії сьогодення. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4926/romtsivzubach.pdf>.